

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

До 20-ї річниці проголошення незалежності України

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України та юридична фірма «Салком» 15 березня провели черговий методологічний семінар на тему «Конституційно-правові засади державного суверенітету України в умовах глобалізації: проблеми теорії і практики». У ньому взяли участь провідні вчені Національної академії наук України, Національної академії правових наук України, представники органів державної влади, народні депутати. Під час дискусії розглянуто розуміння суверенітету в конституційному і міжнародному праві, удосконалення Конституції України, модернізації українського суспільства, глобалізаційних процесів у світі, європейської інтеграції нашої держави та ін. Обговорення цих проблем засвідчило актуальність запропонованої теми в контексті переосмислення досвіду державотворення протягом 20-ти років суверенності.

ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ю.С. ШЕМШУЧЕНКО,
академік НАН України,
директор Інституту держави
і права ім. В.М. Корецького НАН України

Ідею суверенітету вперше сформулював ще в XVI ст. за часів феодалізму Ж. Боден. Він розглядав це поняття як «постійну й абсолютну владу держави», що належить монархові. Це випливало з панівної форми правління — абсолютної монархії. У XVIII ст. Ж.-Ж. Руссо в контексті буржуазно-демократичних революцій обґрунтував теорію народного суверенітету, яка стала антиподом абсолютній монархії. У той же час Е. Ваттель виділив дві ознаки суверенної держави — «самостійність управління» і

«зовнішню незалежність». Цей дихотомічний вимір відтоді став іманентною ознакою доктрини суверенітету і залишається актуальним для її сучасного трактування. Визначення державного суверенітету як здатності держави до «винятково-правового самовизначення» запропонував у XIX ст. Г. Єллінек, зазначивши, що тільки суверенна держава «може у встановлених або визначених нею самою правових межах абсолютно вільно нормувати зміст своєї компетенції».

Аналізуючи ідеї різних конституційно-правових шкіл, не важко побачити, що їхні визначення державного суверенітету мають багато спільного. Разом з тим в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів класичне розуміння цього явища знову стало об'єктом критики з боку прихильників

«обмеженого» або «розмитого» суверенітету (Е. Тофлер, Ф. Фукуяма та ін.) Вони, зокрема, уважають, що нині немає жодної держави, яка володіє абсолютним суверенітетом. Це пов'язано з низкою чинників, з якими стикається будь-яка національна держава: членство в міжнародних організаціях, примат міжнародного права над конституційним тощо.

Звичайно, суверенітет не буває непорушною константою. Як і будь-яке суспільне явище, він зазнає істотних впливів глобалізаційного характеру. Але він не втрачає політико-правової цінності, а залишається важливим складником характеристики держави і державної влади. Зокрема, вступаючи до міжнародних чи міждержавних об'єднань (скажімо, Європейського Союзу), держава не передає їм суверенітет. Ідеться тільки про передачу відповідних суверенних прав для досягнення спільних економічних, екологічних та інших цілей, точніше кажучи, про передачу права на здійснення відповідних функцій. Не змінює природи державного суверенітету і принцип примату міжнародного права. По-перше, не всі держави визнають його. По-друге, Статут ООН прямо закріпив принцип суверенної рівності держав, котрий зберігається, незважаючи на теорії про втрату державним суверенітетом свого значення.

Відмова від державного суверенітету рівнозначна відмові від територіальної цілісності, від права бути господарем у власному домі. Саме з цих постулатів виходить Конституція України, яка не містить самого поняття державного суверенітету, але вказує на його принципові ознаки, а саме: Україна є суверенною і незалежною державою, її суверенітет поширюється на всю її територію (ст. 1). Зазначено також, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (ст. 5). З цього випливає, що державний суверенітет а priori має загальнона-

родний, національний характер. Щоправда, реально влада виявилась відірваною від народу. Це певною мірою пов'язано і з вадами основного закону в цій частині. Він, зокрема, не закріплює права народу на законодавчу ініціативу, прийняття Конституції і законів всеукраїнським референдумом, контроль за діяльністю державних органів. Народ витіснений з виборчого процесу партіями. За цих умов конституційна норма про те, що народ виступає джерелом державної влади, а отже, і державного суверенітету, зависає в повітрі. З другого боку, і сама держава далеко не завжди може захистити свій суверенітет, зокрема, в економічній сфері. У неї залишилося тільки 20% власності. Через те бал часто правлять нечисті на руку ділки. Як наслідок, процвітають корупція та злочинність. Усе це, звичайно, підриває внутрішній суверенітет. Поліпшення дасть побудова сильної демократичної держави і громадянського суспільства.

СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

В.М. ГЕЄЦЬ,
академік НАН України,
віце-президент НАН України

На сучасному етапі у глобальному просторі активно формуються регіональні структури, які відіграють усе більшу роль у кожній суверенній державі. Це підтверджує, зокрема, політико-економічна ситуація, пов'язана з Грецією. Показово, що як тільки там виникла криза, одразу ж заговорили про анексію певних територій за порушення фінансових та інших умов. Отже, якщо ми не знайдемо відповідей на сутнісні питання внутрішньополітичного розвитку в контексті конституційної модернізації, то не виключено, що Україна зіткнеться з великою кількістю проблем, від яких залежить її майбутнє. І не важить, до

якого регіонального об'єднання вона входить.

Європейський Союз, реалізуючи політику добросусідства, висунув Україні низку вимог щодо наших відносин в аграрній сфері, які фактично ставлять країну поза межами можливостей цього сектору. Отже, постає питання політичного вибору і, відповідно, економічних результатів цієї взаємодії. У контексті забезпечення національного суверенітету коріння проблеми знаходиться саме в площині наших господарських стосунків. Економічні труднощі доповнюють політико-правові. У Конституції недостатньо уваги приділено економіці, гарантіям економічних прав громадян.

Не все гаразд і в Європейському Союзі. Останнім часом він сильно втрачає позиції через те, що не має централізованої влади, а також механізмів, які дають можливість його членам конкурувати з більш розвиненими країнами. Помітні також відмінності в підходах до духовного життя в Україні і на європейському просторі. На жаль, під впливом споживацьких настроїв і ми втрачаємо духовні надбання.

Усе це закликає активізувати фундаментальні соціально-гуманітарні дослідження. Нині лише відкрита, творча дискусія довкола окреслених питань дасть шанс вийти на новий рівень в оцінюванні соціально-економічної ситуації та визначенні шляхів подолання кризових явищ в Україні.

ПРОБЛЕМА КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

**Л.М. КРАВЧУК,
перший Президент України**

Давні філософи, міркуючи над питаннями суверенітету, говорили, що «закон — це фортеця держави». Зрозуміло, що фортеця має бути під охороною війська. Таким військом за сучасних умов виступає

команда, яка вміє управляти державою. На жаль, у роки незалежності до влади прийшло чимало людей, які думають тільки про одне — як стати багатими. А тому Конституція і закони змінюються не задля потреб суспільства, а відповідно до інтересів політичних лідерів.

За останні 20 років Верховна Рада п'ять разів втручалася в конституційне поле. Спочатку внесли зміни до радянської Конституції, потім прийняли Конституційний договір, ухвалили президентсько-парламентську Конституцію, яку згодом поміняли на парламентсько-президентську, і, зрештою, знову повернулись до акта 1996 року. Чи можна побудувати державу, маючи таке «міцне» правове конституційне поле?

Виходячи саме з цього, у липні 2010 р. я звернувся до Президента В.Ф. Януковича з пропозицією вдосконалювати Основний Закон у форматі Конституційної асамблеї. Цього року, 21 лютого глава держави видав Указ «Про підтримку ініціативи щодо створення Конституційної асамблеї». Ним затверджено склад науково-експертної групи, яка мала відпрацювати концепцію Конституційної асамблеї, розробити її дорожню карту. Інститутіві держави і права ім. В.М. Корецького НАН України запропоновано забезпечити науково-консультативний супровід діяльності Науково-експертної групи й асамблеї в цілому.

Конституційна асамблея має підготувати на основі чинного документу оновлений текст з необхідними змінами. Нову Конституцію слід затвердити всеукраїнським референдумом, щоб ні в кого не було спокуси, прийшовши до влади, у черговий раз виписувати правила для своєї команди.

Конституційна асамблея не має жодного наміру обійти чинну Конституцію. Ми хочемо зробити експертами конституційного процесу Венеціанську комісію та інші між-

народні організації. Можливо, з деяких су-перечливих питань буде проведено опитування. Ми прагнемо, щоб суспільство зрозуміло: нинішній конституційний процес — не чергова формальність, а серйозна робота, для якої треба докласти значних зусиль, знань та енергії.

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Є.Б. КУБКО,
доктор юридичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
генеральний директор юридичної фірми
«Салком»

Державний суверенітет як складне політико-правове явище можна розглядати з різних позицій і на різних теоретико-методологічних щаблях. В умовах глобалізації розуміння державного суверенітету набуває особливого значення у зв'язку з багатоманітністю впливів на державну владу — з погляду новітніх технологій, світових економічних процесів, політичних зрушень регіонального і загальносвітового характеру, змін у ідеологічному наповненні державної діяльності. Тлумачення державного суверенітету як властивості державної влади — один з найважливіших аспектів його пізнання. Більше того, такий підхід, на нашу думку, стане першим кроком для глибокого і всебічного аналізу. Йдеться про те, що в сучасних умовах існування чи неіснування державного суверенітету розкриває сутність державної влади. За такого підходу будь-які його обмеження, зокрема в умовах глобалізації, не вилюються у втрату властивості суверенно здійснювати державну владу, а отже, і не загрожують позбавленням державності в подальшому.

Питання державного суверенітету виникає, як правило, коли одні держави ви-

значають своє місце у відносинах з іншими. Уступаючи в різного роду об'єднання (політичні чи економічні блоки, міжнародні організації тощо), держава завжди вирішує, до якої межі можна обмежити її суверенітет, які чинники впливатимуть на державну владу в майбутньому. Звичайно, жодна країна не повинна мати необмежену суверенну владу. Будь-яку владу слід обмежити як у самій державі, розуміючи, що державна влада — це лиш один з елементів суспільства (хоча і важливий), так і на міжнародній арені у відносинах з іншими державами й наддержавними інституціями. Таким чином, уходячи до будь-якого державного угруповання, національна держава не втрачає суверенітету, а тільки змінює його властивість. Інакше кажучи, за таких умов суверенітет частково реалізується через діяльність держави в таких наднаціональних утвореннях. Те саме відбувається й тоді, коли держава бере участь у різноманітних міжнародних організаціях і приймає на себе міжнародно-правові зобов'язання.

Розуміння державного суверенітету як невід'ємної властивості державної влади має суттєве методологічне значення, оскільки дає певний інструментарій для з'ясування широкого кола практичних питань. Обмеження суверенітету внутрішніми чинниками вимагає вдосконалення внутрішнього, насамперед конституційно-правового, регулювання. А зовнішнє обмеження суверенітету має відбуватися на засадах і в межах, які встановлює сама держава. Зрозуміло, що примусове здійснення тих чи інших заходів не має нічого спільного з реалізацією державного суверенітету, а може свідчити про брак суверенітету як властивості державної влади. У таких випадках або державна влада під впливом різного роду факторів, зокрема під міжнародно-правовим тиском, як це відбувається, наприклад, у деяких африканських країнах,

має змінитися; або її ліквідують як суверенний інститут, що призводить зазвичай до ліквідації самої державності, як це інколи відбувалося в новітній історії.

Розкриття властивостей державної влади через її суверенітет дає можливість ґрунтовніше підходити до політико-правових проблем, реформувати окремі державні інститути, спираючись на наукове розуміння сутності держави.

ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ДЕРЖАВНОМУ СУВЕРЕНІТЕТОВІ УКРАЇНИ

Ю.Р. МІРОШНИЧЕНКО,
кандидат політичних наук,
народний депутат України

Питання конституційно-правових засад державного суверенітету надзвичайно актуальне в контексті викликів, які сьогодні постають перед суспільством і державою. Погляньмо лишень на формальні ознаки, такі як довіра й легітимність, і побачимо, що владні інститути, які реалізують державний суверенітет, позбавлені їх як усередині країни, так і зовні. І це той виклик, який ми як науковці маємо детально аналізувати, пропонувати механізми, що забезпечать державний суверенітет через нормативно-правову базу.

В умовах глобалізації державний суверенітет обмежується. Наднаціональні органи, міжнародні організації все більше впливають на політику національних держав, особливо внутрішню. Ми це спостерігаємо, коли ухвалюємо той чи інший документ.

Держави, які вже мають конкурентні переваги, намагаються зафіксувати переваги, пов'язані з технологічними можливостями. Вони, зрозуміло, зацікавлені в реалізації національних інтересів. Зазвичай говорять так: будемо порівну торгувати, вільно допускати товари один до одного на ринки. При цьому в себе вони вводять обмеження, квоти, механізми захисту внут-

рішніх ринків поряд з вимогами абсолютної відкритості ринків слабших держав. А ще згадаймо теорію цивілізованих і нецивілізованих народів. Формально заперечена, вона де-факто залишається в зовнішній політиці багатьох країн, які мають конкурентні переваги. І як нам поставити межі відкритості і співпраці, як захистити національний суверенітет в умовах глобалізації — ось який виклик стоїть перед ученими.

Наша представницька демократія переживає кризу. У зв'язку з цим необхідно застосовувати механізми безпосередньої демократії, ухвалення законів народом. Чи зробить це нас конкурентними, чи не перетвориться інститут прямої демократії в спосіб реалізації політики інших гравців на світовому ринку? Чи, можливо, нам треба розвивати концепцію представницької демократії, що передбачає імплементацію суб'єктів громадянського суспільства, передачу частину функцій самоврядним організаціям, які здійснюють їх у межах або певних професій, або певних галузей? Це ще один виклик, щодо якого маємо отримати рекомендації, принаймні від науковців.

Отже, до початку роботи Конституційної асамблеї ми повинні поєднати зусилля всіх спеціалістів, які дадуть відповіді відносно змін до Основного та інших законів. Мета суверенітету — захистити свої інтереси, незалежність, створити для економіки, соціальної сфери, суспільства в цілому конкурентні переваги через правові механізми.

В ОСНОВІ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ — СУВЕРЕНІТЕТ ЕКОНОМІЧНИЙ

В.К. МАМУТОВ,
академік НАН України,
директор Інституту економіко-правових
досліджень НАН України

За сучасних умов держава, яка не піклується про економічну безпеку, еконо-

мічний суверенітет, не може бути суверенною. У цьому контексті слід звернути особливу увагу на закріплення в Конституції основ економічної системи. Без економічної самодостатності, розумної господарської політики, у тому числі й зовнішньої, державного суверенітету і добробуту народу не забезпечити.

Сучасній державі потрібна достатня частка власності на природні ресурси, значна частка в доходах, що дасть можливість розв'язати економічні проблеми. Держава без відповідного обсягу власності, якою можна розпоряджатися в суспільно важливих цілях, неспроможна ефективно управляти економікою, бути суверенною в зовнішніх чи внутрішніх відносинах.

В оновленій Конституції доцільно чітко визначити, що сучасна економіка — змішана, заснована на мозаїці форм власності суб'єктів господарювання. Замість аморфної норми, згідно з якою власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству (ст. 13), потрібно встановити, що вона зобов'язує служити загальному благу, використовувати її на користь суспільства. Така норма існує, наприклад, у Конституції Німеччини.

Державне управління не може бути ефективним без довгострокового плану економічного і соціального розвитку, адже тоді роками не зрушуються з мертвої точки багатьох проблем. Програми, складені як набір поточних заходів, не замінять кваліфікованого плану на основі економічних розрахунків, натуральних і вартісних балансів. Він міститиме зобов'язання для державних структур із вказівкою відповідальних за їх виконання органів, буде орієнтиром для бізнесу.

Економічному і соціальному розвитку, самопосилению і суверенності перешкоджає суцільна безвідповідальність. Чинники і політики ні за що не відповідають. Без кримінально-правової підтримки важ-

ко дбати про економічну безпеку, дотримання конституційних норм, які закріплюють економічну систему. Частина відповідальності мають узяти суспільні науки, зокрема економічна і юридична. Наука зобов'язана впливати на політику, а не пристосовуватись до її зигзагів.

КОНСТИТУЦІЙНІ І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

А.О. СЕЛІВАНОВ,
доктор юридичних наук,
постійний представник Верховної Ради України в Конституційному Суді України

Державний суверенітет у сучасних умовах матеріалізується через різні форми. Як поняття, як категорія він зникає з платформ політичних партій. Уже ні в яких програмах ми ні слова про нього не знайдемо. І виникає питання, а чи не стане суверенітет лише декларацією. Напевно, ні, якщо йдеться про модернізацію, а не тільки про новий текст Конституції. Окрім змін, нам треба ще й доповнювати основний закон, розширювати потенціал конституційних норм, які ми весь час намагаємося з'ясувати в ситуаціях, змодельованих у Конституційному Суді. І в цьому сенсі «народний суверенітет» сьогодні пріоритетний, і його необхідно розробляти паралельно з оновленою концепцією «державного суверенітету».

Чому вона потрібна? Тому що, по-перше, ми маємо договір ЄС у редакції Лісабонського договору, статті 2, 4, 6 якого засвідчують, що держави, до яких ми хочемо приєднатись, узагалі ігнорують суверенітет. Вони сказали про права людини, про верховенство права, навіть про національну ідентичність, яку не завжди тлумачать однаково в різних державах, а про суверенітет і слова немає. Фактично держава, яка

приєднується до ЄС, повинна відмовитись від суверенітету, насамперед народного. Він не зникає, але якщо ми підтверджуємо державний суверенітет, то, мабуть, за ст. 5 народний суверенітет має працювати в зовсім інших механізмах і записати його слід зовсім іншою формулою. У нас цей суверенітет працює лише тоді, коли міняють президента і парламент, коли вони складають повноваження. У нас формула суверенітету зводиться до виборчої кампанії. Скажіть, хто рахується з референдумом, коли він відбувся? Чи сприймає парламент формулу, проголосовану на референдумі? Ні.

Не можна говорити про державу, про народ, який не має територіального суверенітету. Але і тут є ускладнення. Як бути з поняттями «суверенна влада», «суверенітет народу, що проживає на певній території», «напівсуверенітет»? Чи не виникне, скажімо, питання про те, що в Автономній Республіці Крим створено умови для напівсуверенітету? Тому що Конституцію зараз змінюють не так, як передбачено в редакції 1996 року. Тому що, затвердивши закони, парламентарі намагаються з'ясувати в Конституційному Суді, як можна самостійно приймати акти, котрі не відповідатимуть законодавству.

Зовнішні повноваження верховенства держави і верховенство влади взагалі пов'язані з тим, що за договором реєстру вони залишаються, тобто немає поки що таких наднаціональних органів, котрі перебрали б зовнішні функції держав, які вступають до ЄС. Ідеться про те, що зовнішні стосунки більше схожі на господарську, а не самостійну політику в структурі Європейського Союзу. Ми вступили до СОТ без застережень, і це тепер чи не найбільша проблема. Якщо ми не запишемо в Конституції про народний суверенітет виключно через референдум, можемо отримати серйозні правові наслідки.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

Ю.Г. БАРАБАШ,
доктор юридичних наук,
проректор з навчальної роботи,
завідувач кафедри конституційного
права України Національного
університету «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»

Розгляд питання про захист державного суверенітету, а тим паче про конституційно-правові механізми такого захисту, слід починати з аналізу доктринального підґрунтя категоріального апарату, який використовують у конституційному законодавстві щодо звичної тріади «народний суверенітет», «національний суверенітет», «державний суверенітет». Говорячи про перший, відзначаємо своєрідність формулювань в Основному Законі. Уже на початку виникає запитання щодо суб'єкта, який реалізує право на самовизначення: зазначено, що чинну Конституцію прийняв парламент, спираючись на здійснення «українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення». Відповіді можна віднайти у стенограмах обговорення проєктів Конституції. Однак вони штовхають до висновку, що депутати до кінця не були переконані, заради кого створюють державність (далі цитата зі стенограми): «...незважаючи на юридичну або скоріше політичну неточність («нація», а потім ще й «народ»), тут компромісу більше, ніж без слова народ», бо «...тут відображено і право нації на самовизначення, і право народу, який визначився шляхом референдуму в 1991 році... слід мати на увазі, що право на самовизначення реалізовано завдяки не тільки українській нації, а й підтримці всіх, хто проживає в Україні... якщо говорити про історичну правду, то відбулося самовизначення української нації, підтримане більшістю людей усіх інших національностей».

Таким чином, реально самовизначилась українська нація, але без підтримки Українського народу?! Ще цікавіше те, що як така українська нація не перетворилась на політичного суб'єкта, тобто не спрацювала стандартна формула «народ — це об'єднана в державу нація». Маємо на увазі припис ст. 11: «державою сприяє консолідації та розвитку української нації». Таким чином, у межах суверена можна виокремити принаймні ще одного суб'єкта, який має суто етнічне, а не політичне забарвлення і скористався винятковим правом на самовизначення для виникнення цього ж таки суверена. Така дивна конституційна логіка, вочевидь, дається взнаки під час побудови національної політики, суттєво її псує.

Інститути безпосередньої демократії багато в чому стали заручниками формули ч. 3 ст. 5 Конституції, де йдеться про виключне право Українського народу на визначення і зміну конституційного ладу. Справа в тому, що до ухвалення Основного Закону, як до речі й після цього, ні наука, ні Конституційний Суд не змогли напрацювати більш-менш уніфікованих підходів як до розуміння самої категорії «конституційний лад», так і до змісту правосуб'єктності Українського народу в цій частині. Загалом конституційний лад досить незграбно ототожнюють із системою відносин, регульованих Основним Законом. За таких умов торішня зміна виборчої системи до місцевих рад стала, власне, зміною конституційного ладу. Вочевидь, ставити на один шабель республіканізм, поділ влад, верховенство права, унітаризм з організацією діяльності владних суб'єктів не зовсім доречно. Тому сам принцип визначає суть конституційного ладу. Не можемо ми до кінця розібратись, чи має парламент запитувати згоди народу через референдум, коли йдеться про зміну форми правління. Якщо дивитись формально, цілком можна обійтись 300 голосами депутатів, але де ж виключність права на зміну конституційного ладу?

І останнє. Про співвідношення безпосередньої та представницької демократії в розв'язанні важливих державних питань, зокрема й пов'язаних із делегуванням суверенних прав. На сьогодні абсолютно незрозуміла норма ст. 73 Конституції про обов'язковість референдуму про зміну території України (при тому, що ст. 157 робить «територіальну цілісність» однією з трьох недоторканих конституційних цінностей) і позбавлення парламенту і Президента права призначати ініціативний референдум блокує інститут референдуму.

Ці неузгодженості буде залагоджено тільки після коректив Основного Закону в результаті абсолютно відкритого і максимально легітимного конституційного реформування.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

**І.О. КРЕСІНА,
доктор політичних наук,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач відділу правових проблем
політології Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України**

Подальше забезпечення державного суверенітету має спиратись на осмислення його особливостей в умовах, з одного боку, глобалізації та уніфікації, а з іншого — фрагментації, диверсифікації державного розвитку і правових систем. У цьому контексті актуальним для політико-правових досліджень залишається співвідношення таких понять, конституційних інститутів, політичних практик, як «народний суверенітет», «національний суверенітет», «державний суверенітет», а також виявлення їхнього евристичного і правозастосовного потенціалу відносно демократичних засад суспільного розвитку і державного управління.

Народний суверенітет безпосередньо стосується суспільного розвитку, відображає захищеність прав і свобод людини і громадянина як конституційну ознаку верховенства права у внутрішній і зовнішньополітичній діяльності державної влади. З його реалізацією пов'язаний демократичний устрій держави, форми демократії — безпосередньої та представницької, система народовладдя. Конституцію України прийняли від імені Українського народу, вона виражає його суверенну волю. Оскільки Основний Закон проголошує суверенітет України як держави, а джерелом публічної влади залишається народ, то держава отримує повноваження здійснювати владу від його імені. Державний суверенітет походить від народного і визначається функціями і повноваженнями, якими народ наділяє державу в сфері управління і правового забезпечення національних інтересів. Поняття «національний суверенітет» поєднує характеристики народного і державного суверенітетів. Відтак, це вища форма суверенітету, позаяк нація як носій національного суверенітету — це політично, державно організований народ і суб'єкт міжнародно-правових відносин.

Методологічні підходи й концептуальні позиції в аналізі впливу глобалізації на конституційний інститут державного суверенітету полягають у виявленні закономірностей, які дають змогу розкрити стан, характеристики, перспективи і тенденції держави і права в умовах глобалізації. Неоднозначне розуміння таких тенденцій породило дві протилежні позиції щодо суверенітету в умовах глобалізації. Якщо одна з них обстоює втрату суверенною державою іманентних управлінських функцій — як внутрішніх, так і зовнішніх, то інша, яку поділяє більшість вітчизняних конституціоналістів, заявляє, що глобалізація не вносить істотних змін у міжнародну структуру, а відтак суверенна держава залишає-

ться головним суб'єктом зовнішніх відносин і визначальним чинником глобалізації. Держава повинна сприяти інтеграції економіки і громадян у світове господарство. Інститут національної держави потребує суттєвої корекції соціально-політичного й інституціонально-правового статусу, звуження функцій до найнеобхідніших для подолання суперечностей між інтересами суспільства і глобального розвитку.

У контексті глобалізації та сталого розвитку за національною державою зберігаються центральні позиції в: 1) національній безпеці, зокрема боротьбі з міжнародним тероризмом і транскордонною злочинністю; 2) наданні соціальних послуг, забезпеченні соціальних стандартів; 3) ринковому регулюванні; 4) контролі над видобутком природних ресурсів; 5) управлінні міграцією, запобіганні міжетнічним конфліктам тощо. Стратегія національних держав відносно суверенітету полягає в пошуку адекватних відповідей на виклики глобалізації, активній участі в регіональній та глобальній інтеграції. Тому докорінні реформи суспільного життя (конституційну, судово-правову, адміністративну) слід підпорядкувати утвердженню суверенних засад Української держави.

Доктрина державного, національного суверенітету не застаріла. Держава ще надовго залишиться найвищою одиницею історичного і політичного життя. Проте обсяг суверенних прав у сучасному світі значно перерозподілився, тому в інтернаціональній спільноті немає більш «єдиного і неподільного» державного, народного чи національного суверенітету. Він усе ще поділений між наднаціональними, національними, субнаціональними, а іноді регіональними і муніципальними одиницями. У результаті під дією потужних чинників держава поволі поступається місцем основного суверена більшим, зокрема наднаціональним, утворенням і структурам. Водночас це не одно-

бічний і однозначний, а багатогранний процес: у чомусь суверенітет скорочується (скажімо, у питаннях економічної стратегії), але в чомусь закріплюватиметься і навіть зростатиме (наприклад, культурні, соціальні функції держави). Тому «списувати з рахунків» національну державу зарано, статус провідного гравця ще тривалий триматиметься за нею. І хоча на практиці обсяг суверенних прав звужується, сам принцип, відповідно до якого держави мають суверенітет, ще довго буде одним з найважливіших у міжнародних відносинах.

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВИ

О.М. МАЙБОРОДА,
доктор історичних наук,
заступник директора Інституту
політичних і етнопонаціональних
досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України

З'ясовуючи питання, пов'язані з суверенітетом держави, необхідно насамперед розібратися з поняттями. Найширшою дефініцією я особисто вважаю «національний суверенітет». Це не просто самовизначення. Нація виступає сукупністю всіх громадян. Відповідно, у зовнішньому світі вона довіряє захист суверенітету державі. У внутрішньому розвитку відбувається інше. Держава відстоює свій суверенітет, а народ свій, унаслідок чого стається зіткнення суверенітетів. Це дуже складне питання, тому що держава, з одного боку, отримує повноваження від народу, а з іншого, повинна з цим народом співпрацювати і максимально узгоджувати власні суверенні прагнення. Передача державою суспільству значної частини функцій і повноважень не зменшує її суверенності, а може, навпаки, тільки посилює.

Тут постає надскладне питання: яка політична психологія в народі, про суверенітет

якого дбаємо? Я назву окремі цифри соціологічних опитувань. У 2010 р. 58,6% уважали, що кілька сильних лідерів можуть зробити більше, ніж усі закони і дискусії. Я вже мовчу про те, що в 2009 р. усього 4% працювали в політичних партіях або рухах, 2,5% — в інших організаціях і об'єднаннях, і тільки 6,5% брали участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях. Тож під час підготовки Конституції треба спиратись на нинішній стан суспільства чи активно вести просвітницьку діяльність щодо політики. Ми хочемо винести на референдум Конституцію, але ж лише 13,8% дуже цікавляться політикою, а понад дві третини тільки певною мірою. Без широкої, масштабної політико-просвітницької роботи все це виглядатиме як профанація.

Якщо ми обстоюємо народний суверенітет, то насамперед треба дбати про політичну культуру народу. На Конституцію можна дивитись як на суто юридичний документ (у цьому випадку громадянин виступає підданим держави) або ж як на політичний, у зв'язку з чим він повинен робити з підданого громадянина, заохочувати його до політичної активності, цілеспрямовано впроваджувати певні норми і принципи. Парламент сьогодні неадекватно представлений, ми не знаємо, як у суспільстві зараз розподілені політичні симпатії та антипатії. Але є більшість, яка певною мірою представляє інтереси народу. Конституція має передбачати, що норми культури взагалі й політичної зокрема не тільки виростають знизу, а й часто впроваджуються згори, нерідко примусовим шляхом. Конституція має нав'язати жорсткі правила політичної культури і непорушні традиції. Тут їй треба бути не тільки суто юридичним, а й політичним документом, який заохочує певну політичну культуру і традиції в суспільстві. Бо, як казали давні законодавці, «що користі в законі там, де немає моралі».

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

В.М. ГОРОВИЙ,
доктор історичних наук,
заступник генерального директора
Національної бібліотеки України
ім. В.І. Вернадського

У моєму виступі йтиметься про інформаційний суверенітет. По-перше, я хотів би ввести поняття «суверенні інформаційні ресурси». З ним пов'язана проблема національного інформаційного суверенітету, особливо актуальна в умовах демократії, глобалізації, електронних інформаційних технологій, розширення інформаційних можливостей. У наш час забезпечення національного інформаційного суверенітету означає: збереження інформаційних ресурсів, необхідних для нації чи держави; їх ефективне використання, постійне поповнення; вилучення з системи неактуальної інформації. Інформаційні ресурси поповнюються через: 1) виробництво нових знань; 2) їхній відбір з глобального інформаційного простору.

Які проблеми існують на сьогодні? Це зовнішні і внутрішні впливи на суверенні інформаційні ресурси. Зовнішні включають інформаційні війни й атаки, пов'язані з економічними інтересами транснаціональних компаній. Серед внутрішніх, крім криміналу, який має місце в системі вироблення інформаційних ресурсів, виділяються низькоякісні інформаційні ресурси. Зараз кожен має право виробляти інформацію, завантажувати нею інформаційний простір, що створює серйозні перешкоди для ефективного використання суспільно значимих інформаційних ресурсів. Ще одна проблема — недостатнє впровадження суверенних інформаційних ресурсів. В Україні багато корисних, потрібних інформаційних ресурсів, але їх циркуляцію в соціальних інформаційних мережах не налагоджено. Ніхто не несе

відповідальності за духовний рівень інформації, відповідність її суспільним потребам. Наявні нестиківка сучасного замовника і виробників нової інформації, неконтрольований відбір інформації з глобального інформаційного простору, циркуляція в соціальних інформаційних комунікаціях низькоякісних, застарілих даних.

Ці проблеми, коли ми говоримо про суверенітет, допоможе подолати, зокрема, визначення суверенних масивів інформації, що сприяє збереженню національних традицій, самобутності, надійній охороні, ефективному використанню ресурсів. Ці питання потребують досліджень, пакету нормативних актів. Загальнонаціональні стратегії комплектування, виробництва, збору інформації будуть дієві в аспекті суспільного розвитку, державних галузевих програм, нейтралізації шкідливих впливів на систему суверенних інформаційних ресурсів. Такі ресурси — це національне культурне надбання, яке стає дедалі ціннішим в інформаційному суспільстві, один з основних чинників національної самоідентифікації і самозбереження в глобалізованому світі. Вони потребують інвентаризації, об'єднаних підходів до збереження і користування, централізації та контролю за використанням.

КАТЕГОРІЯ «СУВЕРЕНІТЕТ» У КОНТЕКСТІ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ СИЛИ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Н.М. ОНІЩЕНКО,
доктор юридичних наук,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України

Категорія «суверенітет» недостатньо досліджена. Так, запропоновані у словниках дефініції майже тотожні: «суверенітет — це повна незалежність держави у її внутрішніх справах і проведенні зовнішньої політики» або «суверенітет — це незалежність і

самостійність держави у зовнішніх і внутрішніх справах». У Юридичній енциклопедії суверенітет визначено як «повнота влади держави; самостійність держави, її незалежність від інших держав у внутрішній і зовнішній політиці». Аналогічне визначення подає Великий енциклопедичний юридичний словник. Указані дефініції дають підстави розглядати категорію «суверенітет» не тільки в зазначеному, а й у ширшому діапазоні — як державний, національний, народний, економічний, правовий (зокрема, суверенітет закону в розумінні неухильності і беззаперечності виконання).

Усі зазначені поняття стають не просто дефініціями, а реальними політико-правовими інститутами тільки після закріплення в законодавчих актах. Це слушна думка. Саме із законодавчим «втіленням» пов'язана їх практична реалізація і забезпечення. У Конституції визначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності становить найважливішу функцію держави, справу всього Українського народу. Суверенітет України поширюється на всю територію. Жодна її частина не може проголосити себе незалежною від суверенної влади держави. В Основному Законі зазначено, що суверенітет — атрибут держави, одна з підвалин забезпечення державної влади з урахуванням її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Суверенітет можна розглядати і як властивість, що унеможлиблює будь-яке недотримання окремих положень закону. Запропонований ракурс доцільно винести для обговорень і дискусій.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФОРМА ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ

В.П. ГОРБАТЕНКО,
доктор політичних наук,
заступник директора Інституту держави
і права ім. В.М. Корецького НАН України

На державний суверенітет будь-якої України в сучасних умовах суттєво

впливає глобалізація — загальносвітовий соціальний процес, що охоплює потоки ідей, капіталів, товарів, науково-технічних досягнень, політичних норм і стандартів, законодавства, які зумовлюють розвиток світу як цілісної економічної, міжнародно-правової, політичної, соціокультурної суперсистеми. У зв'язку з розгортанням глобалізації як головної тенденції сучасних міжнародних відносин в інтересах будь-якої країни приєднатись до неї, зайняти в ній значуще для себе місце, використати її для вдосконалення національного розвитку, не стати жертвою глобального неокolonіалізму.

Глобалізацію слід розуміти діалектично, щоб мати вигоди з її позитивного потенціалу й уникнути негативних наслідків. Для цього потрібно глибоко розібратися в її перевагах і вадах ризиків. Почнемо з перших. Насамперед, це потужніша протидія організованій міжнародній злочинності; систематизований досвід досягнення стабільності й безпеки; міжнародна інтеграція, що створює робочі місця, стимулюючи виробництво, економічне зростання; взаємодія культур і цінностей, які посилили потяг до побудови демократичних суспільств і боротьби за права й основні свободи людини. Слід пам'ятати і про негативні наслідки глобалізації — появу у світі багатьох центрів прийняття рішень і фактичної влади, які спонукають національні держави до динамічного коригування векторів зовнішньополітичного розвитку; активізацію транснаціональних корпорацій, міграцію великих капіталів, здатних підірвати економіку окремих держав і цілих регіонів; необхідність зміни місця проживання, фінансову невизначеність. Виходячи з цього, слід зосередити увагу на основних завданнях політико-правового розвитку в контексті глобалізації.

Ідеться про довгостроковий прогноз глобалізації, підвищення уваги до цього явища

як спеціальної галузі суспільно-політичного знання. Для цього необхідно створити інфраструктуру незалежної позавідомчої експертизи; задіяти на державному рівні систему грантів, покликаних забезпечувати дослідження і проектний аналіз ключових проблем суспільного розвитку. Забезпечення державного суверенітету передбачає врахування визначальних тенденцій світового розвитку, з-поміж яких:

- формування відкритого громадянського суспільства, яке в міждержавних стосунках зосереджуватиме зусилля на плюралістичних принципах функціонування людства як цілісної системи;
- боротьба міжнародно-правовими засобами проти поділу народів на лідерів і підлеглих, утвердження відмінності і самобутності народів як однієї з базових цінностей людства;
- подолання емоційно-історичного погляду на розбудову державності, відхід від тлумачення національної ідеї як основи її формування;
- переорієнтація ліберально-демократичного розвитку на соціально-ринкову модель, що забезпечує соціальну справедливість;
- завоювання європейського простору шляхом поступового впровадження відповідних принципів і стандартів у життя українського суспільства.

СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СУТНІСТЬ І ЮРИДИЧНИЙ ЗМІСТ

Н.М. ПАРХОМЕНКО,
доктор юридичних наук,
учений секретар Інституту держави
і права ім. В.М. Корецького НАН України

Державний суверенітет — це юридична властивість, що характеризує верховенство, єдність і неподільність державної влади всередині країни та її незалежність

на міжнародній арені, правову, політичну, економічну, соціальну самостійність. Він має внутрішній і зовнішній складник. Внутрішній — це верховенство, єдність і неподільність, тобто повнота державної влади всередині країни. Держава, представлена апаратом публічної влади, має монополію на законотворчу діяльність, діяльність у сфері правосуддя, а також на використання державного примусу. Зовнішній суверенітет означає незалежність держави на міжнародній арені, передбачає право держави самостійно визначати внутрішню і зовнішню політику. При цьому зовнішній суверенітет ґрунтується на внутрішньому. Держава, що володіє ними одночасно, посправжньому суверенна. З огляду на те, що суверенітет — це повновладне і самостійне здійснення державою свого призначення і функцій, його юридична сутність полягає в тому, що лише держава в особі системи вищих керівних органів згідно з установленою в конституції процедурою приймає будь-які рішення, необхідні для здійснення нею власних функцій.

Правове регулювання влади відбувається в процесі її реалізації, де вона виступає як об'єктом регулювального впливу, так і суб'єктом. Соціально-політична і юридична сутність суверенітету проявляється в тому, що виключно державна влада надає суб'єктам право на владу згідно з конституцією, яку вона встановила. Юридична сутність — право на державну владу, зокрема порядок її набуття і припинення, установлений у конституції та конституційних законах. Сама ж конституція визначає порядок прийняття, внесення змін і доповнень до себе як основного закону держави. У такому випадку виникає запитання щодо соціально-політичної сутності цього документу як підстави прав на державну владу. Зважаючи на це, слід зазначити, що в демократичному суспільстві конституцію, яка відображає інтереси всіх верств населення,

відповідає міжнародним стандартам прав і свобод людини, прийнята парламентом або на референдумі, вважають легітимною і сприймають як основу правопорядку в державі. Саме в конституції визначено його засади, організацію і діяльність державної влади, систему її органів, їхні повноваження, форму державного устрою, правління, режиму.

Таким чином, існує тісний зв'язок між поняттями «державний суверенітет» і «державна влада», а саме: невід'ємною ознакою державного суверенітету виступає державна влада — постійна, самостійна, компетентна. Існує і протилежний погляд, згідно з яким право обмежує суверенітет, а там, де він існує, правового регулювання влади немає. Тому суверенітет і правове регулювання державної влади не пов'язані. Така логічна конструкція не відбиває реалій сьогодення, коли суверенітет виступає у правовій формі, а позитивне право виступає його проявом, зазначаючи основні принципи струк-

тури і діяльності державної влади, врегулювання відносин на міжнародній арені.

Суверенітет як невід'ємна властивість держави завжди повний і виключний. На практиці це означає повноту законодавчої, виконавчої та судової влади держави на її території, усунення будь-якого іноземного впливу, незалежність від інших держав у міжнародних відносинах, окрім договірних, що не зачіпають основ суверенітету. Поняття суверенітет держави лежить в основі таких загальноновизнаних принципів міжнародного права, як суверенна рівність держав, взаємна повага державного суверенітету, невтручання держав у внутрішні справи одна одної. Наявність міжнародно-правових зобов'язань свідчить про її незалежність, самостійність і самодостатність.

В. ГОРБАТЕНКО,
доктор політичних наук,
заступник директора Інституту держави
і права ім. В.М. Корецького НАН України